

PODRŠKA SOCIJALNO MARGINALIZOVANIM GRUPAMA KROZ PEDAGOŠKO-SAVETODAVNI RAD: PRIMER ROMSKE POPULACIJE¹

Slađana ZUKOVIĆ², Jovana MILUTINOVIĆ
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju

U radu se polazi od stanovišta da marginalizacija delova populacije predstavlja izazov sa kojim se danas suočavaju razvijena demokratska društva, kao i ona koja se nalaze u procesu tranzicije. U svetlu ovakvog stanovišta, autorke u tekstu sa pedagoškog aspekta razmatraju mogućnosti pružanja podrške marginalizovanim grupama, s posebnim osvrtom na romsku populaciju. U tom okviru, a na osnovu teorijskih polazišta kritičke pedagogije, u radu se razmatra fenomen marginalizacije u obrazovnom kontekstu, te sagledava položaj romske populacije. Poseban akcenat se stavlja na mogućnosti pružanja podrške Romima kroz aspekt pedagoško-savetodavnog rada. Zaključuje se da je, radi razvoja inkluzivnog društva, neophodno raditi na menjanju društvene svesti, smanjivanju predrasuda i stereotipa, i obrazovanju građana. Ukazuje se da pedagoško-savetodavni rad, koji bi trebalo da prožima sve aktivnosti usmerene ka socijalnoj i obrazovnoj inkluziji, može da ima potencijal u osnaživanju i samih pripadnika socijalno marginalizovanih grupa.

Ključne reči: demokratizacija, inkluzija, marginalizovane grupe, pedagoško-savetodavni rad, Romi

1 Rad je nastao u okviru projekta „Kvalitet obrazovnog sistema Srbije u evropskoj perspektivi“, br. 179010 (2011-2014), čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i projekta „Inkluzivno obrazovanje: od pedagoške teorije do prakse“ (br. 114-451-2050/2011), koji delom finansira Sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine.

2 E-mail: sladjanz71@gmail.com

UVOD

Marginalizacija delova populacije kao višedimenzionalan fenomen danas predstavlja veliki izazov sa kojim se suočavaju razvijena demokratska društva, a posebno ona koja se nalaze u procesu tranzicije. Iako je pojam „marginalizacija“ nastao u sociološkoj i psihološkoj literaturi u okviru različitih teorijskih doktrina, reč je o pretežno sociološkom terminu kojim se obično opisuje situacija grupe ljudi koja je isključena iz dominantne kulture i raspodele moći koja postoji u društvu. Ovaj pojam se najčešće shvata kao obeležje pojedinih društvenih grupa ili delova populacije čiji vrednosni sistemi, norme, obrasci ponašanja, stil života i društveni status odstupaju od nekih opšteprihvaćenih društvenih vrednosti, što im otežava integraciju u šire društvo ili socijalnu sredinu (Jugović, 2007). Dakle, marginalizacija se ne odnosi samo na razlikovanje vrednosti pojedinih društvenih grupa od opšteprihvaćenih vrednosti i pravila ponašanja, niti uskraćivanje samo na materijalnoj osnovi, već se tiče mnogo šireg uskraćivanja mogućnosti potpunog učestvovanja u društvenom životu, a time i osujećenja nekih osoba ili grupa ljudi u životnim i ljudskim mogućnostima.

Ne ulazeći na ovom mestu dublje u problematiku tipologije i uzroka marginalizacije, cilj rada jeste da se sa pedagoškog aspekta razmotri pitanje potrebe i značaja pružanja podrške marginalizovanim grupama, s posebnim osvrtom na sagledavanje mogućnosti pružanja podrške romskoj populaciji kao jednoj od socijalno marginalizovanih grupa u našem društvu. U tom smislu, u radu se teorijski analizira fenomen marginalizacije u obrazovnom kontekstu iz ugla kritičke pedagoške teorije, te na osnovu analize predstavljenih istraživačkih nalaza o stavovima diskriminacije prema Romima u Srbiji sagledavaju pretpostavke za unapređenje položaja romske populacije u oblasti obrazovanja. Poseban akcenat stavlja se na ukazivanje mogućnosti pružanja podrške Romima kroz aspekt pedagoško-savetodavnog rada.

Marginalizacija u obrazovnom kontekstu

Stavovi prema pojedinim društvenim grupama deo su tradicije i kulture u određenoj sredini koji se formiraju pod uticajem agenasa socijalizacije, kao i na osnovu saznanja o određenim društvenim grupama i neposrednog kontakta sa njihovim predstavnicima. Ovi stavovi često imaju karakter predrasuda. Zbog nepovoljnih posledica po one prema kojima su usmereni (nepoštovanje, osuđivanje, ugrožavanje, diskriminacija), pažnju pre svega privlače negativni stavovi i predrasude čija je pojava blisko povezana sa netolerancijom (Joksimović, 2003). Upoznavanje stavova otvara mogućnosti za predviđanje delovanja, a time i prilike za eventualno sprečavanje nepoželjnih oblika ponašanja. Naime, iako su stavovi relativno otporni na promene i prilično trajni, oni se pod uticajem izmenjenih okolnosti i novih iskustava mogu menjati. Polazeći od temeljne povezanosti stavova i ponašanja, podršku socijalno marginalizovanim grupama moguće je sagledati sa aspekta teorijskih polazišta kritičke pedagogije.

Naime, kritička pedagogija upućuje oštre kritike postojećim institucijama obrazovanja, polazeći od pretpostavke da škola reflektuje i obnavlja kulturne vrednosti i društvene odnose važećeg društvenog poretka. Polazni stav kritičke pedagogije jeste da je socijalni status pojedinca uslovljen načinom na koji društvo konstruiše značenje rasne, etničke, polne ili klasne pripadnosti (Milutinović, 2011). Viša socio-ekonomska klasa kontroliše socijalne, političke, ekonomske i obrazovne institucije nastojeći da očuva i reprodukuje povlašćenu poziciju. Marginalizacija delova populacije pojačava se školskom organizacijom i kurikulumom. Zato se u okviru kritičke pedagogije tvrdi da dostizanje bazičnih ciljeva socijalnih transformacija i rekonstrukcija zahteva dekonstrukciju konteksta školovanja, razotkrivanje kulturnih pretpostavki, odnosa moći i znanja i stepena istorijskih upliva, te njihovo kritičko analiziranje, a potom i menjanje. Otuda angažovanje kritičkih teoretičara u analitičkim istraživanjima socijalnih uslova u škola i društvu koja se sprovode sa ciljem otkrivanja i objašnjenja eksploatatorskih odnosa u društvu, osveščivanja i oslobađanja marginalizovanih grupa i sprovođenja promena društva i obrazovanja.

Najpoznatiji kritički teoretičar Anri Žiru (Henry A. Giroux), u jednom od svojih intervju sa Manuelom Giljermeom (Giljerme, 2008), naglašava da je opšta težnja da se škola reformiše i da se razvije model pedagoške

prakse u kojem bi nastavnici i učenici postali nosioci kritike koji aktivno preispituju odnos između teorije i prakse, odnos između kritičke analize i opšteg mišljenja, i između učenja i promena u društvu. Nastojanje je da se bolje osposobe i nastavnici i učenici kako bi preispitali duboko usađene navike i mitove kojima se pravdaju određena društvena ponašanja i stavovi, te preuzeli odgovornost i postali aktivni u menjanju društva. U osnovi takvih stavova nalazi se ubeđenje da škole mogu postati važni javni servisi (Giroux, 1988) koji će obrazovati učenike kako bi bili kritički građani sposobni da misle, propituju stvarnost i preuzimaju rizike sprovodeći akcije usmerene ka demokratskim promenama u društvu.

Ovakav pristup temelji se na stanovištu da se demokratičnost jednog društva ogleda upravo kroz stepen uključenosti svih njegovih članova u sve segmente života zajednice. Stoga je, u okviru priprema za ulazak u evropski obrazovni prostor, započet proces kreiranja odgovarajućeg obrazovnog sistema Republike Srbije koji bi bio usmeren ka ostvarivanju ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo i njemu srodnih pristupa. Međutim, iako je u Srbiji uveden Zakon o zabrani diskriminacije (2009) kojim se uređuje opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije, kao i postupci zaštite od diskriminacije, čini se da se njegovo sprovođenje ne ostvaruje jednostavno. Istraživanja su pokazala da je u našem društvu primetna netolerancija većinskog stanovništva prema pojedincima i grupama koje se po nečemu razlikuju od većine, kao što je, na primer, romska populacija (Fond za humanitarno pravo, 2003). Polazeći od opšte potrebe pružanja podrške marginalizovanim grupama, u daljem tekstu fokus je stavljen na romsku populaciju, te na mogućnosti pružanja podrške ovoj grupi kroz aspekt pedagoško-savetodavnog rada koji treba da prožima sve aktivnosti usmerene ka socijalnoj i obrazovnoj inkluziji Roma.

Romska populacija kao marginalizovana grupa: socijalni i obrazovni kontekst

Romska populacija kao socijalno ugrožena i osetljiva grupa predstavlja značajan deo stanovništva Srbije. Prema Popisu stanovništva iz 2002. godine u Republici Srbiji 108.193 građana se izjasnilo da su pripadnici romske nacionalne manjine. Međutim, procene ukazuju na to da je broj pripadnika romske nacionalnosti znatno veći, pa su pretpostavke da je ukupan broj Roma između 250.000 i 500.000. Podaci pokazuju da je u Republici Srbiji

gotovo 70% romske dece siromašno (Vlada Republike Srbije, 2010). Budući da su problemi Roma mnogobrojni i kompleksni, ova nacionalna zajednica može se označiti kao višestruko marginalizovana, posebno kada je reč o ekonomskoj, prostornoj i kulturnoj dimenziji marginalizacije.

Ključni indikatori koji ukazuju na *ekonomsku marginalizaciju* su inklinacija ka pojedinim profesijama, neuključivanje u formalno zapošljavanje i ekonomska pozicija. Jakšić (2002) visoku stopu nezaposlenosti Roma pripisuje niskom obrazovnom nivou, i navodi da većina Roma spada u nediferenciranu grupu radnika bez profesije. Kod nekih koji su zaposleni prevladaju veštine stečene radom, a ne profesije stečene formalnim obrazovanjem. U tom okviru se može govoriti o primenjivanju strategije „preživljavanja“, to jest o preživljavanju kao stilu života. Tako Romi održavaju „začarani krug bede“. Oni nisu uključeni u radni proces jer su neobrazovani, a nisu obrazovani budući da nemaju uslove za školovanje iz razloga nezaposlenosti svojih roditelja.

Prostorna marginalizacija se ogleda u životu Roma u takozvanim marginalnim zajednicama, koje su vezane za određen geografski prostor i koje karakteriše element prostorne blizine. Romi uglavnom žive u segregovanim i getoizovanim zajednicama, a prostorna izolovanost doprinosi tome da razvijaju specifičan način života. Osećaj pripadnosti je uglavnom ograničen na njihovu urbanu „enklavu“ (Šućur, 2000). U tom okviru neki autori (Jakšić, 2002) ističu da je marginalizovani prostor na kojem žive Romi po pravilu perifernog tipa, i da njihovi lokaliteti liče na neka urbano-etnička ostrva.

Govoreći o *kulturnoj marginalizaciji* Roma, Šućur (2000) napominje da mnoge teškoće sa kojima se suočava romski narod proizilaze upravo iz njihovog kulturno-civilizacijskog kruga, koji se razlikuje od evropskog. Naime, Romi svojim izgledom i kulturnim obeležjima predstavljaju lako prepoznatljivu grupu. Uz to, oni su iz svoje domovine doneli razne običaje i stavove, koji se nikako nisu mogli uklopiti u način života evropskog stanovništva. Kulturna marginalizacija Roma je vidljiva i na polju neprihvatanja materijalizma kao vrednosnog okvira, što u velikoj meri određuje i njihov odnos prema zapošljavanju.

Pored navedenih vidova marginalizacije, značajno je istaći da su socijalno-etnička distanca i razni vidovi diskriminacije jedan od najbitnijih faktora

koji otežavaju socijalnu integraciju Roma. Da prema Romima postoji veoma izražena socijalna distanca potvrđuje istraživanje sprovedeno u Novom Sadu u okviru projekta „Integracija romske dece u školski sistem Srbije“ (Frančesko, Mihić & Kajon, 2005). U okviru ovog istraživanja je utvrđivana izraženost socijalne distance prema određenim grupama (Romi, Mađari, Srbi, Hrvati, Rusini i Slovaci), kao i postojanje i struktura autostereotipa i heterostereotipa o Romima. Rezultati pokazuju da je socijalna distanca prema Romima veća od distance prema ostalim grupama, čak i kod samih Roma. U spomenutom istraživanju su se kao heterostereotip izdvojile osobine: vole muziku, veseli, prljavi, muzikalni, nevaspitani i nesrećni. Autostereotip je u odnosu na heterostereotip razudjeniji, i u njemu su osobine: muzikalni, veseli, prave dobre šale, srećni, vole muziku, uvek spremni da pomognu i dobri drugari. Značajan rezultat ovog istraživanja jeste da postoji socijalna distanca prema Romima, čak i kod samih pripadnika ove nacionalne zajednice. Ovaj podatak jasno govori o statusu Roma, a objašnjava se i time da osobe iz manjinske grupe koje u susretu sa većinskom razvijaju nisko samopoštovanje, između ostalog, mogu napustiti svoju primarnu grupu i time izgubiti jedan od svojih socijalnih identiteta i preći u neku drugu grupu koja im omogućuje bolji socijalni status. Potvrdu ovoj tvrdnji daje i podatak da se veliki broj romske dece izjašnjava po etničkoj pripadnosti roditelja koji nije Rom. Rezultati istraživanja ukazuju i na podatak da sam kontakt sa romskom populacijom nije dovoljan katalizator smanjenja nesumnjivo izuzetno negativnih predrasuda i stereotipa prema njima.

Istraživanje sprovedeno u Kikindi sa ciljem utvrđivanja postojanja razlika u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema pripadnicima različitih marginalizovanih grupa pokazuje da se negativna stereotipna slika o Romima, zasićena predrasudama i sklonošću ka diskriminaciji, gradi veoma rano (Mićević, 2005). Takođe, dobijeni rezultati ukazuju da ne postoje statistički značajne razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema Romima, jer je diskriminatorski stav prema Romima od strane obe grupe ispitanika baziran na stereotipima o nehidigijeni, neobrazovanosti, lenjosti i nekulturnom ponašanju pripadnika romske populacije.

Svi navedeni aspekti marginalizacije romske populacije mogu se posmatrati i kao uzrok, ali i kao posledica *marginalizacije Roma u obrazovnom kontekstu*. Podaci pokazuju da trećina romske populacije nema nikakvo obrazovanje ili ima samo nekoliko razreda osnovne škole. Nešto više od

petine romske populacije ima završenu osnovnu školu, oko 11% Roma ima završenu srednju školu, a svega 1% ima više ili visoko obrazovanje. Podaci o niskom obuhvatu romske dece na svim nivoima obrazovanja, kao i podaci o napuštanju osnovne škole pokazuju da sistem obrazovanja ne može da obezbedi obrazovanje za svu decu, te da nema efikasne mehanizme kojima će polaznike zadržati u sistemu i omogućiti da svako ostvari svoje pravo na obrazovanje (Vlada Republike Srbije, 2010). Jezička barijera svakako predstavlja jedan od osnovnih faktora koji utiče na nisko obrazovno postignuće romskih učenika u školi. Istovremeno, ona je jedan od glavnih razloga za napuštanje školovanja, te za preveliku zastupljenost dece iz romske zajednice u specijalnom obrazovanju. Reč je o tome da se u Srbiji veliki broj romske dece neopravdano upućuje u specijalne škole (pripadnici romske zajednice čine oko 30% učenika u specijalnom obrazovanju), što im smanjuje ionako male šanse za sticanje obrazovanja (Fond za otvoreno društvo, 2010). Značajno je napomenuti da u nekim školama povremeno dolazi i do formiranja segregiranih odeljenja, i to ponekad u osnovi ima, a ponekad nema otvorenu diskriminatornu ideologiju.

Imajući u vidu pomenute probleme u obrazovanju Roma, *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2009) donete su određene mere koje su omogućile da se neutrališu negativni efekti odrastanja učenika romske populacije u socijalno depriviranoj sredini, kao što su, na primer, individualni obrazovni plan IOP i uvođenje pedagoških asistenata. Ovaj Zakon detaljnije elaborira i zabranu diskriminacije (član 44), što je omogućilo da se u većoj meri stvori antidiskriminaciona klima i bezbednija sredina za učenike romske populacije.

Takođe, kao vid reagovanja na niz problema sa kojima se romska populacija suočava u Srbiji, kao i na niz predrasuda i stereotipa prema romskoj zajednici koji prelazi u otvorenu diskriminaciju oblikovana je 2009. godine *Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji* (Vlada Republike Srbije, 2010) koja postavlja osnove za poboljšanje položaja romske populacije u Srbiji i smanjenje razlike između ove nacionalne zajednice i ostalog stanovništva. Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji osmišljena je kao razvojna strategija koja će se menjati i razvijati na osnovu rezultata unapređivanja položaja Roma. U cilju ostvarivanja ove strategije do sada su usvojena i dva Akciona plana za sprovođenje Strategije za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji (prvi 2009. godine, a

drugi 2013. godine) koja nude adekvatna rešenja i primenu različitih mera i afirmativnih akcija na svim nivoima. U tom okviru može se reći da poseban izazov predstavljaju mere i akcije u oblasti obrazovanja koje imaju za cilj: 1) uključivanje Roma u obrazovni sistem i obezbeđivanje kontinuiteta u obrazovanju; 2) obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja; 3) uvažavanje različitosti i razvijanje interkulturalnih vrednosti; 4) negovanje kulturnog identiteta.

Ovakav pristup u inkluzivnom obrazovanju Roma podrazumeva sveobuhvatan pristup baziran na primeni integrativno-razvojnog modela koji zahteva angažovanje sistema u celini, što znači delovanje na mikrosistemskom, mezosistemskom i makrosistemskom nivou. Delotvorna realizacija svih predviđenih mera i akcija u ovoj oblasti podrazumeva, između ostalog, i programski utemeljen i efikasan savetodavni rad sa romskom populacijom, kako u vaspitno-obrazovnim institucijama, tako i u svim drugim institucijama koje mogu doprineti socijalnoj i obrazovnoj inkluziji Roma.

Pedagoško-savetodavni rad sa romskom populacijom

Generalno posmatrano, savetovanje predstavlja posebnu metodu pružanja pomoći osobama koje trenutno imaju problema u razvoju, sazrevanju, prilagođavanju životnim tokovima, a sve u cilju njihovog osposobljavanja za samostalno rešavanje problema i prepreka (Janković, 2004). U užem smislu savetovanje se može shvatiti kao „interpersonalni proces“, odnosno kao neposredna pomoć koju jedna osoba (savetnik) pruža drugoj osobi (korisnik savetovanja). Ovakve interpretacije bave se opisivanjem procesa savetovanja koji se odvija između dve ili više osoba, i zato se određuju i kao lično savetovanje. U širem smislu pojam „savetovanja“ upotrebljava se za određivanje organizacionih okvira u kojima se pojedincu ili grupi nudi pomoć (Resman, 2000).

Kada je reč o specifičnostima savetodavnog rada sa romskom populacijom, treba istaći značaj savetovanja i u užem i u širem smislu, kao i potrebu primene različitih oblika savetodavnog rada koji u sebe uključuju različite pristupe, metode i postupke. Izbor pristupa i metoda zavisi od problema, broja osoba koje su direktno ili indirektno uključene u problem i njihove motivacije za učestvovanje u procesu savetovanja.

Individualni savetodavni rad uopšte, pa i u oblasti rada sa romskom populacijom, najčešće se primenjuje u sledećim situacijama: kada je problem veoma složen i zahteva posebno proučavanje i direktno suočavanje sa korisnikom savetovanja; kada je problem veoma intimnog karaktera i zahteva puno poverenja sagovornika; kada instrumenti, tehnike i postupci za rešavanje problema zahtevaju individualni tretman; kada kod korisnika savetovanja postoji strah od grupe, kada ne želi da komunicira sa grupom ili kada ga grupa odbacuje; kada korisnik savetovanja insistira da razgovara samo sa savetnikom. Pri tome je važno istaći značaj motivacije za efikasnost individualnog savetodavnog rada. Naime, sama spoznaja o postojanju problema, njegovim uzrocima, posledicama i propratnim pojavama još uvek ne znači motivisanost osobe na njegovo rešavanje, jer pored kognitivnog, motivacija obuhvata i emocionalni nivo bez kojeg nema stvarne i celovite promene. Takođe, promena stava ne znači uvek i spremnost na promenu, pogotovo kada njene posledice zahvataju bitna područja funkcionisanja subjekta i njegove interakcije sa sistemskim okruženjem u egzistencijalnim područjima i nivoima (Janković, 2004).

Pored navedenog, u okviru individualnog savetodavnog rada sa pripadnicima romske populacije, značajno je voditi računa o prvom kontaktu koji podrazumeva:

- kvalifikovane informacije, koje korisniku savetovanja služe da bolje razume određenu situaciju ili problem kako bi se lakše usmerio ka pronalaženju pogodnih rešenja;
- razjašnjenje problema, koje uključuje objašnjenje raznih aspekata prezentovanog problema, približavanje i pojašnjavanje okvira problema kako bi korisnik savetovanja razumeo njegove uzroke i veze, i tako se odlučio za optimalno rešenje;
- „ventilaciju“ osećanja, koja podrazumeva kreiranje takve atmosfere u kojoj korisnik savetovanja neće biti izložen strahu, napetosti, ismevanju, ignorisanju i neshvatanju, odnosno pružanje prilika da korisnik savetovanja izrazi svoja osećanja, i da se oslobodi osećaja nesigurnosti;
- persuziju, odnosno ubeđivanje korisnika savetovanja, budući da u nekim situacijama postoji potreba da profesionalac koji se bavi savetodavnim radom ubedi korisnika savetovanja u neophodnost pojedinih koraka, postupaka, kako bi ga motivisao ka promeni (Janković, 2004; Schavel & Oláh, 2008).

Grupni oblik savetodavnog rada može biti veoma delotvoran oblik rada sa romskom populacijom, jer omogućava da se na ekonomičniji način iskoristi vreme, finansijski resursi i iskustva (Schavel & Oláh, 2008). Osim toga, ovaj oblik savetovanja kreira uslove za uzajamno savetovanje ljudi koji imaju slične probleme. Grupni oblik savetodavnog rada počiva na interakciji, saradnji i komunikaciji. On podrazumeva ograničenje broja članova, što omogućava neposrednost između članova grupe, međusobno poznavanje i direktan kontakt (Žižak, 2009). Zbog specifičnosti romske populacije veoma je važno posvetiti pažnju izboru metoda i prioriteta sadržaja grupnog savetodavnog rada sa ovom populacijom. Svakako je poželjno organizovanje grupnih treninga i vežbi za razvoj efektivne i asertivne komunikacije, konstruktivnih rešavanja konflikata, treninga za prevenciju ili promenu neodgovarajućih navika ili neodgovarajućih formi ponašanja, kao i organizovanje radionica koje će omogućiti modeliranje pojedinih situacija iz života, odnosno kreiranje optimalnih scenarija funkcionisanja u odgovarajućim životnim situacijama.

Efikasan grupni savetodavni rad sa romskom populacijom moguće je realizovati i putem rada sa velikim grupama, to jest u okviru *savetodavnog rada u zajednici* (Gabura, 2005). Ovakav oblik rada podrazumeva rad sa velikim grupama ljudi koji imaju približno iste potrebe. U ovom slučaju savetovanje se može aplicirati direktnim kontaktom, ili indirektno, putem medija. Ono se može koristiti za pružanje stručnih informacija, za edukativne procese i prevenciju. U tom smislu, u literaturi (Filipović i Đukanović, 2010) se ističe da je ovakav način rada moguće posmatrati kao perspektivu osnaživanja, kao proces podizanja svesti, čiji je cilj da se kroz kolektivne akcije dobije pristup potrebnim resursima. Ovakav vid savetodavnog rada može da bude delotvoran za ostvarivanje prioriteta za romsko stanovništvo, i to putem nastojanja ka integraciji Roma i potiskivanja separacije, uključivanja samih Roma u proces integracije, kreiranja uslova za ostvarivanje ravnopravnog položaja sa ostalim građanima, otklanjanja predrasuda na bazi rasizma, razvoj filantropije, jačanje interaktivnih veza na osnovu partnerskog pristupa, osnaživanje „romske inteligencije“, koja bi mogla prirodnije uticati na rešenje problema Roma i sl. (Schavel & Oláh, 2008).

Savetodavni rad u velikoj grupi može biti posebno delotvoran u radu sa mladim Romima, pri čemu je ključna uloga u nalaženju vođe-lidera, koji je u takvoj zajednici prirodni autoritet, i koji ima sposobnost da motiviše i

mobilizuje pripadnike svoje zajednice. Na taj način moguće je delovati na promenu individualnih stavova Roma prema zdravlju, korišćenju slobodnog vremena, obrazovanju, a posebno predškolskom vaspitanju i obrazovanju itd. Pored svega navedenog, značajno je ukazati i na mogućnost pružanja podrške romskoj populaciji putem *terenskog rada*. U okviru ovakvog načina rada najdelotvornije je raditi sa romskom porodicom kao grupom.

U segmentu *pedagoško-savetodavnog rada sa romskom porodicom* važno je istaći potencijale obrazovnog sistema, pre svega u oblasti roditeljskog funkcionisanja i razvoja roditeljskih kompetencija. S obzirom na činjenicu da funkcionisanje roditelja predstavlja temelj porodičnog funkcionisanja, to jest okosnicu rasta i razvoja porodice u celini (Zuković, 2012), potrebno je stvoriti uslove da roditelji romske dece na adekvatan način vrše svoju ulogu, pre svega kada je reč o vaspitanju i školovanju dece, i njihovoj pripremi za život. Cilj je da se primenom principa „da se bude“ – da se uči kako preživeti i kako se nositi sa životnim krizama (Zuković i Milutinović, 2008), roditelji osnaže za njihovo svakodnevno funkcionisanje u sistemskom okruženju, a samim tim da na adekvatan način pruže podršku u rastu, razvoju i napredovanju svoje dece. U tom smislu, značajno je ilustrovati koncept preporuka za razvijanje kompetencija roditelja (Švec, 2005) koji bi mogao biti dobra polazna osnova i za rad sa roditeljima koji su pripadnici romske populacije. Naime, ovaj koncept preporučuje da se, na osnovu ključnih funkcija porodice, odrede kompetencije roditelja, kao i ciljani rezultati koji bi se ostvarili putem formalnog ili poluformalnog obrazovanja za roditeljstvo:

1. Sposobnost da se obezbedi porodična klima i zalaganje, i učestvovanje članova porodice u uređivanju doma:

- sposobnost da se prepoznaju zdravstveni, psihički, socijalni, obrazovni, ekonomski i drugi problemi članova porodice;
- sposobnost da se otkriju uzroci ili razlozi ovih problema članova porodice;
- sposobnost da se osmisle alternativna rešenja ovih problema;
- sposobnost da se razviju strategije za alternativna rešenja određenog porodičnog problema.

2. Sposobnost da se primeni znanje o funkcijama, strukturama i dinamici porodice, vrednosni stavovi prema roditeljstvu i nezavisno prosuđivanje kod odgovornog roditeljstva:

- poznavanje moralnih i legalnih prava, obaveza i odgovornosti oca i majke;
- odgovarajuća svest kulturnog smisla i socijane uloge roditelja i značaj ličnog uzora roditelja za decu;
- razumevanje principa planiranog roditeljstva;
- razumevanje uticaja roditelja na životni stil članova porodice;
- primenjivanje znanja o specifičnostima detinjstva i adolescencije, uključujući probleme u ponašanju koji se javljaju kod dece i adolescenata;
- veštine da se obezbedi ishrana, zdravstvena nega, sigurnost i zaštita, obrazovanje dece, njihovo usmeravanje u školi i za izbor zanimanja itd.

3. Složene sposobnosti da se pruži roditeljska ljubav, briga i moralna odgovornost za obrazovanje i razvoj dece.

4. Moguće dalje ciljne kategorije i sposobnosti odgovornog roditeljstva neophodne za funkcionisanje i pojedinca i porodice u celini.

Pored pedagoško-savetodavnog rada sa pripadnicima romske zajednice, koncept pružanja podrške podrazumeva i realizovanje različitih programa koji bi obuhvatili i *rad sa većinskim stanovništvom*, a sa ciljem prevencije ksenofobije i rasizma. Ovakav vid delovanja moguće je ostvariti kroz međusobno upoznavanje većinskih i manjinskih zajednica, kroz razvoj empatije i tolerancije prema drugima i drugačijima. Takav pristup integracijskim procesima zahteva da se podrška pripadnicima romske populacije postavi u mrežu širih odnosa s većinskom grupom, kao i da se odrede dimenzije promena koje će osigurati da se problemi socijalne i obrazovne marginalizacije Roma rešavaju ciljanim projektnim aktivnostima koje povezuju sve aktere (Srđić i Cvjetičanin, 2011). Istraživanja pokazuju da je ovakav pristup moguće realizovati putem uvođenja sveobuhvatne metodologije u vidu „indeksa za inkluziju“ (Booth, Ainscow & Kingston, 2006). Ova metodologija obuhvata tri međusobno povezane dimenzije: 1) inkluzivnu kulturu (kreiranje sigurne, prihvatljive, kolaborativne i stimulativne zajednice koja vrednuje svakog pojedinca); 2) inkluzivnu politiku (stvaranje uslova i okvira za podržavanje različitosti); 3) inkluzivnu praksu (razvoj aktivnosti koje reflektuju inkluzivnu kulturu i politiku – aktivnosti koje obezbeđuju igru i učenje za svako dete/učenika, kao i mobilisanje

adekvatnih resursa). Jasno je da ključnu ulogu u ovom procesu treba da imaju vaspitno-obrazovne institucije, pre svega škole. Stoga je bitno raditi na razvoju inkluzivne kulture škole (Carrington & Elkins, 2002) koja treba da počiva na kolaborativnom rešavanju problema, pozitivnim stavovima nastavnika prema inkluziji, predanosti refleksiji, viziji i promeni, i nastavi usmerenoj ka učeniku.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Kako bi inkluzija socijalno marginalizovanih grupa postala deo naše svakodnevice, neophodno je raditi na menjanju društvene svesti, smanjivanju predrasuda i stereotipa, obrazovanju građana koristeći sve raspoložive institucije i medije, ali i na prilagođavanju životnog prostora svima onima koji ga koriste. Valja napomenuti da su u Srbiji u periodu 2008-2010. godine realizovane reforme sa ciljem povećanja kvaliteta, relevantnosti, pravednosti i efikasnosti sistema obrazovanja. Najvažnije zakonske novine odnose se upravo na rešavanje pitanja inkluzivnog obrazovanja (Vlada Republike Srbije, 2011). Uzimajući u obzir činjenicu da je inkluzivno obrazovanje u Srbiji tek u začetku (formalni deo uvođenja inkluzije započet je školske 2010/2011. godine), jasno je da u ovoj oblasti postoje mnogi problemi i nedoumice. Međutim, čini se da se najsloženiji proces tiče područja promena svesti i vrednosti, kako samih aktera inkluzivnog obrazovanja, tako i društva u celini sa ciljem stvaranja javnog mnjenja koje će razumeti važnost inkluzivnog obrazovanja i obezbeđenja široke javne podrške za sprovođenje mera inkluzivnog obrazovanja. Upravo je to razlog zbog kojeg obrazovnom politikom treba promovisati inkluzivne sisteme, jer oni čine onu vrstu institucionalnog uređenja u kojem se neguju demokratske vrednosti. Dalji korak predstavlja razvijanje „pluralističkog stava“ (Roegholt, Wardekker & van Oers, 1998), koji implikuje vrednosti na kojima su zasnovana demokratska društva, kao i veštine koje su potrebne kako bi se ove vrednosti primenjivale u praksi svakodnevnog života, kao što su na primer: otvorenost duha, kritičko mišljenje, odgovornost, komunikacija, kooperacija, empatija, poštovanje ljudskih prava, internacionalna orijentacija, tolerancija, sagledavanje stvarnosti iz drugačije perspektive, življenje sa neizvesnošću.

Razvijanje pomenutih vrednosti i veština predstavlja polaznu osnovu za pružanje podrške socijalno marginalizovanim grupama, te u tom smislu i za pružanje podrške romskoj populaciji. Kada je reč o pružanju podrške romskoj populaciji u obrazovnom kontekstu, potrebno je, pre svega, kreirati pozitivnu i podržavajuću klimu u kojoj su učenici ohrabreni i osposobljeni da argumentovano učestvuju u debatama i u rešavanju problema, da pažljivo slušaju šta drugi imaju da kažu, posmatraju problem iz perspektive drugačije od njihove. Konačno, unapređenje prakse obrazovne inkluzije romske dece, usko je povezano sa pozitivnim stavovima nastavnika prema uključivanju ove izrazito vulnerabilne grupe u obrazovni sistem. Pored toga, u literaturi se ističe (Macura-Milovanović, 2008) da viši nivo obrazovnih i školskih postignuća romske dece podrazumeva visoko motivisane i kompetentne nastavnike. Stoga, zadatak visokoškolskih ustanova namenjenih inicijalnom obrazovanju nastavnika, kao i svim drugim stručnjacima koji rade u obrazovanju (pedagozi, psiholozi, defektolozi), jeste razvijanje nastavnih strategija koje povećavaju osetljivost, pozitivne stavove i vrednosne orijentacije prema učenicima koji pripadaju marginalizovanim grupama. S druge strane, putem različitih oblika i sadržaja pedagoško-savetodavnog rada potrebno je osnažiti i same pripadnike socijalno marginalizovanih grupa kako bi se na adekvatan način suočili sa poteškoćama, prepoznali sopstvene potencijale i preuzeli aktivnu ulogu u sistemskom okruženju. Svi navedeni aspekti predstavljaju važne komponente inkluzivnog pristupa koji će voditi ka promenama društva i obrazovanja.

LITERATURA

1. Booth, T., Ainscow, M. & Kingston, D. (2006). *Index for Inclusion: developing play, learning and participation in early years and childcare*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
2. Carrington, S., & Elkins, J. (2002). Bridging the gap between inclusive policy and inclusive culture in secondary schools. Support for Learning. *A Journal of the National Association for Special Educational Needs*, 17(2), 51-57.
3. Filipović, S., i Đukanović B. (2010). *Grupni socijalni rad*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

4. Fond za humanitarno pravo (2003). *Romi u Srbiji*. Beograd: Publikum. Preuzeto 15. maja 2011. sa <http://www.forumnvo.org.rs/docs/analize/Romi%20u%20Srbiji.pdf>
5. Fond za otvoreno društvo (2010). *Romska deca u „specijalnom“ obrazovanju u Srbiji – prezastupljenost, niska postignuća i uticaj na život: istraživanja o školama i odeljenjima za decu sa teškoćama u razvoju*. Beograd: Fond za otvoreno društvo, Open Society Institute. Preuzeto 15. maja 2011. sa <http://www.cipcentar.org/preuzimanje/publikacije/Romska%20deca%20u%20specijalnom%20obrazovanju%20s%20Srbiji.pdf>
6. Frančesko, M., Mihić, V., i Kajon, J. (2005). Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola. *Psihologija*, 39(2), 167-182.
7. Gabura, J. (2005). *Socialne poradenstvo*. Bratislava: Občianske združenie.
8. Giljerme, M. (2008). Uloga kritičke pedagogije u kulturnim studijama – intervju sa Anri. A. Žiruom. *Pedagogija*, 63(1), 5-16.
9. Giroux, H. A. (1988). *Schooling and the Struggle for Public Life*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
10. Jakšić, B. (2002). Romi između diskriminacije i integracije – društvene promene i položaj Roma. *Filozofija i društvo*, 19-20, 333-355.
11. Janković, J. (2004). *Savjetovanje u psihosocijalnom radu*. Zagreb: Nacionalna Sveučilišna knjižnica.
12. Joksimović, S. (2003). Odnos mladih prema pripadnicima pojedinih društvenih grupa i verskih zajednica. U: Krnjajić, S. (Ur.), *Uvažavanje različitosti i obrazovanje* (str. 189-195). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
13. Jugović, A. (2007). Izvan granica društva: marginalizacija, socijalna isključenost i marginalne grupe. *Socijalna misao*, 14(1), 31-66.
14. Macura-Milovanović, S. (2008). Specifični problemi u obrazovanju romske dece, *Uzdanica*, 5(2), 177-185.
15. Mićević, J. (2005). Razlike u stvovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove dece. *Psihologija*, 38(2), 167-179.
16. Milutinović, J. (2011). *Alternative u teoriji i praksi savremenog obrazovanja: put ka kvalitetnom obrazovanju*. Novi Sad: Savez pedagoških

- društava Vojvodine; Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“.
17. Resman, M. (2000). *Savjetodavni rad u vrtiću i školi*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
 18. Roegholt, S., Wardekker, W., & van Oers, B. (1998). Teachers and pluralistic education. *Journal of Curriculum Studies*, 30(2), 125-141.
 19. Schavel, M., & Oláh, M. (2008). *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv.Alžbety.
 20. Srdić, V., i Cvjetičanin, S. (2011). Obrazovna integracija Roma u Srbiji. *Društvena istraživanja*, 21(2), 569-587.
 21. Šućur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. *Društvena istraživanja*, 9(2-3), 211-227.
 22. Švec, S. (2005). Učiti kako biti (postojati) i kako uspeti. *Pedagoška stvarnost*, 51(7-8), 632-653.
 23. Vlada Republike Srbije (2010). *Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.
 24. Vlada Republike Srbije (2011). *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*. Beograd: Vlada Republike Srbije. Preuzeto 15. maja 2011. sa <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2011/03/Prvi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva.pdf>
 25. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2009). Službeni glasnik Republike Srbije, Br. 72.
 26. *Zakon o zabrani diskriminacije* (2009). Službeni glasnik Republike Srbije, Br. 22.
 27. Zuković, S. (2012). *Porodica kao sistem – funkcionalnost i resursi osnaživanja*. Novi Sad: Pedagoško društvo Vojvodine.
 28. Zuković, S., i Milutinović, J. (2008). Globalizacija: Implikacije na obrazovanje i savremenu porodicu. *Zbornik radova Odseka za pedagogiju*, 22, 26-43.
 29. Žižak, A. (ur.) (2009). *Izazovi grupnog rada s djecom, mladima i odraslima u riziku*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

SUPPORTING SOCIALLY MARGINALIZED GROUPS THROUGH PEDAGOGICAL COUNSELING: THE CASE OF ROMA POPULATION

Slađana Zuković, Jovana Milutinović
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Pedagogical Department

Summary

The paper starts from the standpoint that marginalization of segments of population is a challenge which democratic societies, as well societies in the process of transition, face today. In light of such standpoint, the authors of the paper consider the possibilities of providing support for marginalized groups from pedagogical aspects, with a special focus on the Roma population. In that framework, based on the theoretical starting points of critical pedagogy, the paper analyzes the phenomenon of marginalization in the educational context, and examines the position of the Roma population. Special emphasis is placed on the possibility to provide support for the Roma population through the aspect of pedagogical counseling. The conclusion is that in order to enhance the development of the inclusive society, it is necessary to work on changing social awareness, reducing prejudices and stereotypes, and the education of citizens. It is indicated that pedagogical counseling, which should permeate all the activities directed to social and educational inclusion, may have the potential to empower members of socially marginalized groups themselves.

Keywords: democratization, inclusion, marginalized groups, pedagogical counseling, Roma population

Primljeno: 04.12.2104.

Prihvaćeno: 08.01.2015.